

UNIwersytet IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
SERIA PSYCHOLOGIA I PEDAGOGIKA NR 263

W TROSCE O MACIERZYŃSTWO

Redakcja naukowa
Ewa Włodarczyk

POZNAŃ 2017

Recenzent: prof. zw. dr hab. Józefa Brągiel

Publikacja sfinansowana przez
Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

© Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017

Projekt okładki: Helena Oszmiańska

Redaktor: Katarzyna Kapusta

Redaktor techniczny: Dorota Borowiak

Łamanie komputerowe: Marcin Tyma

ISBN 978-83-232-3241-4

ISSN 0083-4254

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wyd nauk@amu.edu.pl

Dział Promocji i Sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 13,00. Ark. druk. 13,125

DRUK I OPRAWA: VOLUMINA.PL DANIEL KRZANOWSKI, SZCZECIN, UL. KS. WITOLDA 7-9

Prenatalne macierzyństwo

Macierzyństwo – jedno z najpiękniejszych słów w każdym języku świata, gdyż jest związane z osobą, która jest człowiekowi najbliższa, a jeśli tak nie jest, to jest to ból nad bóle. Oznacza bycie matką i związane z nim doświadczenia, uczucia, przekonania, postawy, powinności, role. Pochodzi od słowa „macierz”, którego synonimami były w dawnej polszczyźnie określenia: „mac”, „matka”, „mama” oraz „kraj”, „ojczyzna”, a słowem pokrewnym – „macica”. Słowo „macierz” w dawnym języku polskim oddawało to, kim jest matka dla każdego dziecka – jego pierwszą niszą ekologiczną (*oikos*)¹, pierwszym domem, pierwszą ojczyzną zamieszkania, kołyską, chlebem, źródłem karmiącym ciałem i krwią. Gdy odwołamy się do grup znaczeniowych słowa „macierzysty”, możemy przywołać takie skojarzenia z macierzyństwem: to, co pierwsze, pierwotne, początkowe, swojskie, własne, rodzime, od którego coś/ktoś bierze początek, jest związane z urodzeniem, pochodzeniem lub przynależnością.

Łono matki, a więc ta przestrzeń i ten czas w życiu człowieka, gdy „dwoje w jednym ciele” są sobie najbliżsi, współzależni, gdy życie dopiero się zaczyna i potrzebuje matki, jest w języku hebrajskim synonimem miłosierdzia. W Biblii występują dwa słowa na określenie miłosierdzia: *hesed* i *rahāmim*². *Rahāmim* wywodzi się od *reham*, co znaczy „łono matki” i oznacza miłość o największym stopniu zażyłości, oddania, dyspozycyjności i czułości. Miłość miłosierna, będąca synonimem łona matki (*rahāmim*), oddaje cechy miłości macierzyńskiej, która jest: niezasłużona, bezinteresowna, całkowicie darmowa, wynikająca z „przymusu serca”, ofiarna, niecofająca swej życiodajnej mocy, wspaniałomyślna, współczująca i współodczuwająca, opiekuńcza, serdeczna, zapewniająca bezpieczeństwo i rozwój, otwarta

¹ D. Kornas-Biela, *Ekologia łona ekologią świata: o nowy paradygmat w ekologii*, (w:) J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski (red.), *Ekologia rodziny ludzkiej*, Olecko 2000.

² *Hesed* występuje 245 razy w księgach Starego Testamentu i oznacza wielkoduszną łaskawość, zmiłowanie, życzliwość, przyjacielskość, do której jest się zobowiązanym pokrewieństwem, przymierzem lub wewnętrznym zobowiązaniem.

z nadzieją na to, co dziecko sobą wniesie i w tkwiącą w nim siłę do pozytywnego rozwoju. Miłość matczyzna do swego nienarodzonego dziecka może więc stanowić model najgłębszych pokładów wzajemnych odniesień między ludźmi. Jest ona zawsze konkretna, przejawia się w codzienności, w czynach świadczących o tym, iż nosi się drugiego w swoim psychospołeczno-duchowym łonie. W tej wnętrzości rodzi się więź, lecząca bliskość, uzdrawiająca dobroć, wspierające współczucie, podnoszące drugiego przebaczenie, ale też odpowiedzialność³. Rosnąca wraz z dzieckiem miłość macierzyńska jest realistyczna, „chodzi po ziemi” i nie wyklucza doświadczania uczucia bólu, zmęczenia, smutku, niepewności, lęku, bezradności, osamotnienia, zawodu, rozżalenia, gniewu. Siłą macierzyńskiego oddania jest to, że potrafi przetrwać pomimo przeszkód i wbrew trudnościom, a czasem właśnie dlatego wzmacnia się i wzrasta.

W psychospołecznej refleksji nad macierzyństwem i warunkami jego kształtowania się w wymiarze osobistym szczególnie widoczne są dwa skrajne podejścia – idealizowania i dramatyzowania. Idealizowanie przypisuje się literaturze opartej na chrześcijańskiej wizji macierzyństwa, publikacjom ukazującym jego piękno, wartość, znaczenie rozwojowe, konieczność docenienia go w życiu osobistym i społecznym. Natomiast udratyzowana wizja macierzyństwa zdominowała współczesną literaturę przedmiotu zarówno psychologiczną, pedagogiczną, jak i socjologiczną. Projekty badań i publikacje przedstawiające macierzyństwo w pozytywnym świetle dużo trudniej „sprzedać”, ponieważ zostaje się posądzonym o poetyzowanie, idealizowanie, nierealistyczne lub staroświeckie podejście do życia, skażenie światopoglądowe. Dominują tematy ujmujące macierzyństwo w takich aspektach jak: ryzyko, ambiwalencja, strata, kryzys, konflikt, przemoc, toksyczne relacje, sytuacje problemowe, wykluczenie, dyskryminacja, upolitycznienie, gettoizacja, mit macierzyństwa, dylemat ‘macierzyństwo – praca zawodowa’. Zwyczajna wyszukiwarka internetowa zdradza skoncentrowanie profesjonalistów na macierzyństwie trudnym, samotnym, zastępczym, przedwczesnym, późnym, niespełnionym. Sprawia to wrażenie, że macierzyństwo jest nierozłącznie związane z krytycznym wydarzeniem życiowym, chronicznym przeciążeniem i stresem, negatywnymi doświadczeniami i tylko takie jest interesujące dla penetracji badawczej.

Natomiast kobiety, odkrywając realia macierzyństwa, dzielą się swoimi doświadczeniami na forach społecznościowych. Opisują jego cienie, ale też blaski, nie tylko to, co tracą, ale też to, co zyskują. Cięża jest wydarzeniem zmiany życiowej, związanym z istotnymi wartościami egzystencjalnymi (sens i cel życia) i wymagającym dokonania dużych przeobrażeń w codzien-

³ Por. D. Kornas-Biela, *Miłosierdzie w wychowaniu osób z niepełnosprawnością. Perspektywa pedagogiki chrześcijańskiej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2016, nr 3.

nych nawykach. Jednocześnie prężność psychiczna kobiet i ich aktywna postawa wykorzystywania zasobów osobistych oraz tkwiących w otoczeniu pomaga im doświadczyć macierzyństwa jako źródła nieporównywalnych z niczym przeżyć i możliwości rozwoju. Kobiety relacjonują doświadczanie radości, poczucia spełnienia, twórczości, przekraczania ograniczeń, sensowności i wartości życia, realizacji siebie, nabycie wielu kompetencji i pewności siebie, pogłębienie wglądu w siebie, jakościową zmianę rozwojową, uduchowienie⁴. Okazuje się, że dziecko poczęte wnosi w wewnętrzny świat matki nowe treści i przeżycia, wyprowadza ją poza siebie samą, inicjuje nowe rodzaje aktywności, inny sposób spostrzegania i doświadczania rzeczywistości, dzięki czemu okres ciąży i porodu staje się okresem intensywnego osobistego rozwoju.

Macierzyństwo wczesne czy prenatalne?

W dobie ogromnej medykalizacji i komercjalizacji prokreacji konieczna jest zmiana mentalności społecznej w tym względzie, aby poczęta istota ludzka miała matkę i ojca, którzy poczują się rodzicami, gdy tylko dotrze do ich świadomości jej istnienie. Ten rodzaj macierzyństwa – jeszcze mało naukowo opracowany – może być nazwany jako „początkowe macierzyństwo”, „rodzące się macierzyństwo”, ale nie są to nazwy jednoznaczne, gdyż w wypadku opóźnień w kształtowaniu się tożsamości matki jej identyfikacja z rolą macierzyńską i podejmowanie zadań macierzyńskich może być na początkowym etapie jeszcze dłużej po urodzeniu dziecka.

Można również spotkać określenie „wczesne macierzyństwo”. Nazwa ta uwypukla fakt, iż jest ono u swego źródła, w początkowej fazie rozwoju i będzie kształtować się wraz z rozwojem dziecka. Jednak i to określenie nie jest częste, a jego użycie, na przykład w cudzysłowie, oznacza, że jest traktowane jako wyrażenie potoczne, chociaż użyte w tekście naukowym⁵. Problem również w tym, iż określenie „wczesne macierzyństwo” przyjęło się stosować nie w odniesieniu do wieku życia dziecka i czasu trwania macierzyńskiej roli kobiety, ale do wieku życia matki, a więc jest odnośzone do dziewcząt lub kobiet w młodym wieku, które stały się matkami⁶,

⁴ Szerzej w: eadem, *Docenić macierzyństwo*, (w:) M. Ryś, Z. Struzik (red.), *Miłość i życie. Małżeństwo i rodzina w budowaniu cywilizacji miłości*, Warszawa 2015.

⁵ D. Opozda, *Stan błogosławiony czy ciężar? – z psychopedagogicznej problematyki postaw wobec „wczesnego rodzicielstwa”*. Uwagi wybrane, (w:) E. Lichtenberg-Kokoszka, E. Janiuk, J. Dzierżanowski (red.), *Ciąża czy stan błogosławiony? Zagadnienie interdyscyplinarne*, Kraków 2011.

⁶ Np. za wczesne macierzyństwo uważa się macierzyństwo nastolatek. Nastoletnie matki to grupa bardzo niehomogeniczna i obejmuje dziewczęta między 13. a 19. rokiem życia. Zdecy-

w przeciwieństwie do „późnego macierzyństwa” kobiet starszych wiekiem⁷.

Stąd na macierzyństwo odnoszące się do prenatalnego okresu życia człowieka proponuję określenie „macierzyństwo prenatalne”. Przymiotnik *prenatalny* odnosi się zarówno do dziecka w przedurodzeniowym okresie rozwoju, jak i do matki, której macierzyństwo dopiero rozbudza się i „rodzi się” wolno⁸, zwykle sukcesywnie, wraz z rozwojem dziecka i zmianami neurohormonalnymi przygotowującymi ją do porodu i pierwszych kontaktów z nim. Określenie „prenatalne macierzyństwo” ma swoją specyfikę ze względu na wiek dziecka, a tym samym jego środowisko życia oraz możliwości i osiągnięcia rozwojowe. Paradoksalnie, dostępność dziecka dla matki jest utrudniona, pomimo że dziecko jest w niej, a więc najbliżej jak tylko to jest możliwe. Kontakt z nim musi mieć specyficzne formy, wymaga akceptacji tego, co nieznanne, intuicji, empatii, kreatywności, otwarcia na tajemnicę, życia „chwila obecną” oraz nadzieją pomyślną przyszłości, radosnego oczekiwania na spotkanie z dzieckiem twarzą w twarz.

Poczęcie dziecka – macierzyństwo biologiczne

Macierzyństwo oznacza bycie matką i związane z tym przekonania, oczekiwania, przeżycia, doświadczenia, powinności, role i zachowania. Refleksja nad macierzyństwem skłania do postawienia pytania o jego początek, narodziny świadomości własnego macierzyństwa, pojawienie się poczucia „jestem matką” i związanej z tym odpowiedzialności oraz zaangażowania. Czy możemy określić, od kiedy kobieta jest matką? Czy moment „poczęcia się” kobiety jako matki jest uchwytny czasowo i da się go ustalić dla wszystkich kobiet, czy też jest on procesem rozłożonym w czasie i zindywidualizowanym?

dowana większość z nich to nastolatki starsze, będące w wieku, w którym jeszcze kilkadziesiąt lat temu było normą, aby zakładać rodzinę. Współczesne oczekiwanie od kobiet zdobycia wykształcenia, podjęcia pracy zawodowej, osiągnięcia niezależności finansowej i osobistej, a tym samym odłożenia prokreacji na późniejsze lata spowodowało ukształtowanie się negatywnego obrazu nastoletniego rodzicielstwa, przeakcentowanie strat i trudności, wiązanie go z biedą, wykluczeniem społecznym, uzależnieniem od pomocy społecznej, a niezauważanie lub przemilczanie jego pozytywnych stron – por. np. P. Bunio-Mroczek, *Nastoletnie rodzicielstwo jako problem społeczny. Rezultaty badań łódzkich na tle Wielkiej Brytanii i USA*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica” 2010, nr 35.

⁷ Np. M. Lesińska-Sawicka, *Socjomedyczne korelaty późnego macierzyństwa: studium socjomedyczne*, Kraków 2008.

⁸ E. Włodarczyk, *O „rodzeniu się” macierzyństwa*, (w:) J. Deręgowska, M. Majorczyk (red.), *Konteksty współczesnego macierzyństwa. Perspektywa młodych naukowców*, Poznań 2012.

Macierzyństwo należy do tak zwanych doświadczeń źródłowych, w których sfera biologiczna, psychiczna i duchowa są ze sobą silnie sprzężone. Mając na względzie macierzyństwo biologiczne, można jego zapoczątkowanie wiązać z poczęciem dziecka. Oznacza to, iż poczęcie dziecka jest ściśle związane z poczęciem (narodzinami) jego matki. Narodziny dziecka w wyniku zapłodnienia⁹ oraz narodziny jego matki dokonują się bezwiednie, poza świadomością obojga z nich, w zakamarku jej łona, które stwarza korzystne dla zapłodnienia warunki, na przykład umożliwiające transport i dojrzewanie plemników, przeniknięcie do komórki jajowej tylko jednego z nich. Już od zapłodnienia i pierwszych podziałów wędrujący przez jajowód w stronę macicy zarodek ludzki jest w stałym fizycznym i biochemicznym kontakcie z ciałem matki, które daje mu nie tylko schronienie, ale też stwarza warunki do przetrwania i rozwoju. Dla tej mikroskopijnej istoty ludzkiej nosząca ją w swym łonie kobieta jest jej matką. Stan kobiety, w której organizmie rozwija się zapoczątkowane zapłodnieniem życie, nazywa się ciążą. Ciąża jest okresem komunikacji między matką i dzieckiem, rozpoczętym na poziomie nieświadomym (biochemicznym i psychoendokrynologicznym) od jego poczęcia. Mamy tu do czynienia nie tylko z kobietą w ciąży, a więc doświadczającą odmienny stan neurohormonalny, ale z matką dziecka, które swoją obecnością wzbudziło ten stan, dzięki czemu może żyć i rozwijać się.

W sytuacji zapłodnienia pozaustrojowego dziecko od zapłodnienia, które zapoczątkowuje jego życie, ma matkę genetyczną, ale jego życie „wisi na włosku”, gdyż bardzo szybko musi zostać przyjęte przez matkę biologiczną (może być nią inna kobieta niż matka genetyczna), która decyzją swej woli użyczy mu gościny w swoim łonie, a jednocześnie okaże się ono rzeczywiście środowiskiem sprzyjającym dalszemu rozwojowi dziecka.

Rozważania powyższe mogłyby się wydawać zbędną dywagacją, gdyby nie prowadzony współcześnie dyskurs wokół macierzyństwa w prenatalnym okresie rozwoju dziecka, w którym akcent położony jest na ciążę i kobietę w ciąży, natomiast jej status jako matki jest opcjonalny, jest kwestią decyzji i jeśli chce, może wiązać się z dzieckiem i przyjąć wobec niego rolę macierzyńską, ale może też odmówić zaangażowania i zawęzić swoje zainteresowanie do siebie jako ciężarnej¹⁰. W stosowanym słownictwie używa się ter-

⁹ Prof. dr hab. med. W. Fijałkowski w wielu swoich wystąpieniach i publikacjach proponował zmianę terminologii, tzn. aby poczęcie traktować jako narodziny dziecka, a w efekcie porodu matki następowałyby jego urodziny. Np. W. Fijałkowski, *Jestem od poczęcia, Pamiętnik dziecka w pierwszej fazie życia*, Częstochowa 2012, s. 22.

¹⁰ Wyrazem takiej koncentracji na własnym ciele, jego walorach seksualnych oraz fizycznym aspekcie zmian ciążyowych jest moda wśród kobiet na profesjonalne malowanie brzucha, odlewy gipsowe brzucha, erotyczne sesje zdjęciowe w ciąży, sesje fotograficzne w ciąży („sesja brzuskowa dla przyszłych mam”), obcisłe ubrania uwypuklające (czasem obnażony) brzuch.

minów biologicznych i medycznych, brakuje odniesienia do zaistniałej rzeczywistości rodzinnej. Skoro jest tylko ciąża i nie ma dziecka, to okres ciąży nie jest etapem rodzicielstwa, poronienie nie jest stratą dziecka, a przyszli rodzice dopiero oczekujący dziecka, spodziewający się dziecka, nie mają na razie z kim tworzyć więzi. Kobieta nie jest w związku z tym motywowana, aby zrezygnować z wielu przyzwyczajzeń co do diety, higieny, używek, stylu życia na rzecz swojej ciąży, która za niedługo zostanie rozwiązana. Świadomość zaistnienia macierzyństwa biologicznego (faktu nie tylko ciąży, ale też współzależnego z nim faktu obecności dziecka w łonie) jest warunkiem koniecznym, chociaż nie wystarczającym do ukształtowania się macierzyństwa psychicznego – tożsamości matki oraz podjęcia roli macierzyńskiej i związanej z nią odpowiedzialności.

Stawanie się matką – macierzyństwo psychiczne

Oprócz macierzyństwa biologicznego dla kształtowania się człowieczeństwa nowej istoty ludzkiej ważne jest również macierzyństwo psychiczne i duchowe, którego wyrazem są myśli, przekonania, uczucia, postawy, zachowania kobiety do dziecka. W odniesieniu do tego rodzaju macierzyństwa trudno mówić o jego jakimś czasowo określonym początku, gdyż kobieta dojrzewa w swym macierzyństwie na przestrzeni całego swojego życia, a okres ciąży jest etapem dynamicznych przeobrażeń w tym zakresie. Kobieta zaczyna przygotowywać się do poczęcia dziecka na dwadzieścia, trzydzieści lat przed jego pojawieniem. Rozwijają się stopniowo jako matka¹¹. Potrzebuje czasu oraz czynników wspomagających ją w tym procesie istotnych przeobrażeń jej psychiki i sposobu funkcjonowania. Na przygotowanie do macierzyństwa nigdy nie jest za wcześnie, natomiast może być za późno.

Do macierzyństwa kobieta „rodzi się” już od łona swej matki poprzez sposób, w jaki jest traktowana, jak się do niej odnoszą najbliżsi, jaka jest jakość więzi uczuciowej matki i innych osób z otoczenia do niej (czas pojawienia się więzi, jej treść, znak, napięcie, sposób przejawiania się). Sposób, w jaki jest się „matkowanym” w tak wczesnym dzieciństwie, to znaczy w okresie życia wewnątrzmacicznego, ma wpływ na sposób doświadczania własnego macierzyństwa przez córkę i jej odniesienia do własnego dziecka prenatalnego w przyszłości. To prenatalne dziedzictwo nosimy w sobie. Jesteśmy dziećmi swojej matki od poczęcia. Czynniki genetyczne, paragenetyczne, psychospołeczne i duchowe oddziałują na funkcjonowanie człowieka na całej linii

¹¹ Np. B. Bartosz, *Doświadczanie macierzyństwa. Analiza narracji autobiograficznych*, Wrocław 2002, s. 44; D. Kornas-Biela, *Wokół początku życia ludzkiego*, Warszawa 2004, s. 42; E. Bielawska-Batorowicz, *Psychologiczne aspekty prokreacji*, Katowice 2006, s. 159.

jego życia i swoje prenatalne dzieciństwo nosimy w sobie jako ważny element osobistej biografii. „Wewnętrzna matka”, która zajmuje ważną część psychicznej przestrzeni dorosłej kobiety, może sprzyjać lub utrudniać kształtowanie się „nowej siebie”, rodzenie się do nowej roli, nadawanie nowych znaczeń swemu życiu, doświadczeniom i przeżyciom.

Zjawisko transmisji międzypokoleniowej nie tylko postaw macierzyńskich¹², ale też wzorców przeżywania macierzyństwa i przywiązania do dziecka, jest w literaturze przedmiotu dobrze udokumentowane. Doświadczenia wyniesione z własnego rozwoju prenatalnego, zwłaszcza dotyczące interakcji z rodzicami, stanowią pierwowzór późniejszych odniesień macierzyńskich (i ojcowskich) wobec własnych dzieci. Należy jednak zaznaczyć, zgodnie z teoriami poznawczo-rozwojowymi, że wpływ doświadczeń prenatalnych, zwłaszcza dotyczących więzi, nie jest deterministyczny, to znaczy może być w ciągu życia w różnym stopniu i zakresie modyfikowany i niwelowany. Wczesnodziecięce prenatalne doświadczenia mogą zwiększać lub zmniejszać prawdopodobieństwo prawidłowego zafunkcjonowania macierzyńskiego w przyszłości, ale nie przesądzają o zaburzeniach w tym zakresie ani też nie gwarantują prawidłowego wejścia w rolę macierzyńską przed urodzeniem dziecka¹³.

Ważnym etapem dojrzewania do macierzyństwa jest okres poprzedzający poczęcie dziecka, obejmujący również poradnictwo prekonceptyjne oraz psychiczne przygotowanie na pojawienie się dziecka, co w wielu wypadkach okazuje się istotnym warunkiem jego zdrowego rozwoju¹⁴. Już wtedy w perspektywie zadań związanych z macierzyństwem kobieta, przygotowując się do nich, kształtuje swoją tożsamość macierzyńską.

W polskiej literaturze psychopedagogicznej o kształtowaniu się postawy macierzyńskiej pisała już prawie pół wieku temu Grażyna Makiełło-

¹² Por. np. M. Sitarczyk, *Transmisja międzypokoleniowa postaw rodzicielskich*, (w:) Z.B. Gaś (red.), *Psychologia wychowawcza stosowana. Wybrane zagadnienia*, Lublin 1995; D. Kornas-Biela, M. Draguła, *Transmisja międzypokoleniowa poznawczego aspektu postaw wobec macierzyństwa matek oraz ich dorosłych córek*, (w:) T. Sakowicz, K. Gąsior, (red.), *Wartości w rodzinie i społeczeństwie*, Kielce 2014; K. Wilkołaska (red.), *Przekazy transgeneracyjne w rodzinie – uwarunkowania – stan badań*, Lublin 2016, w której zamieszczone zostały materiały z prac magisterskiej (B. Babul) oraz doktorskiej (K. Wilkołaska) o transmisji międzypokoleniowej postaw wobec prokreacji pisanych pod moim kierunkiem.

¹³ Por. A. Jaworowska, *Doświadczenia wczesnodziecięce a sposób funkcjonowania w rolach rodzicielskich*, (w:) M. Ziemska (red.), *Společne konsekwencje integracji i dezintegracji rodziny*, Warszawa 1986, s. 97.

¹⁴ Przygotowanie do poczęcia omawiałam między innymi w: D. Kornas-Biela, *Pedagogika. Nowy obszar nauk o wychowaniu*, Lublin 2009; eadem, *Zdrowotne aspekty życia rodzinnego w okresie prekonceptyjnym oraz w okresie prenatalnego rozwoju dziecka*, (w:) T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Małżeństwo i rodzicielstwo a zdrowie*, Toruń 2012.

-Jarża¹⁵. Ewa Włodarczyk w swoim obszernym przeglądowym artykule o „rodzeniu się” do macierzyństwa zwróciła uwagę na okres ciąży i porodu jako drugi z trzech okresów rozwoju postawy macierzyńskiej według G. Makiełło-Jarży, na etapy dorastania do roli matki w okresie ciąży według Joan Raphael-Leff oraz konieczność realizacji zadań, zdaniem Revy Rubin, wpisanych w okres ciąży¹⁶.

Jakkolwiek by nie opisać proces kształtowania się macierzyństwa, na przykład w kategoriach gotowości, instynktu, postawy, przywiązania, identyfikacji, tożsamości, obrazu, zadań, roli, to zawsze jest to proces rozłożony w czasie, uwarunkowany licznymi, nieraz trudno identyfikowalnymi czynnikami (prawo torowania drogi), których znaczenie jest nadawane subiektywnie i zmiennie w zależności od innych współdziałających czynników (prawo tła), stąd oprócz ogólnych prawidłowości psychologicznych (niektóre z nich uwarunkowane kulturowo, ale wpływu tego nie należy przeceniać) zawsze mamy do czynienia z bardzo indywidualnym i niepowtarzalnym doświadczeniem, i ile matek, tyle oryginalnych historii rodzenia się i rozwoju ich macierzyńskości. Oczywiście w literaturze można odnaleźć zestawienia takich czynników¹⁷, ale wkład każdego z nich jest indywidualnie zróżnicowany. Ze względu na specyfikę okresu ciąży we wszystkich badaniach potwierdzone jest istotne znaczenie różnych form wsparcia społecznego, zwłaszcza emocjonalno-wartościującego oraz instrumentalnego (rzeczowego) ze strony rodziny (szczególnie ojca dziecka) oraz wsparcia informacyjnego personelu medycznego¹⁸.

Ten indywidualny charakter toru rozwojowego prenatalnego macierzyństwa uwidacznia się szczególnie wtedy, gdy napotyka ono na przeszkody w swej realizacji, gdy następuje strata dziecka, gdy matka zmierza się z niepomysłną diagnozą prenatalną, gdy jest chora lub niepełnosprawna, gdy następują komplikacje w przebiegu ciąży, stanowiące zagrożenie zdrowia lub życia

¹⁵ G. Makiełło-Jarża, *Geneza i rozwój postawy macierzyńskiej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Praca Psychologiczno-Pedagogiczne” 1970, z. 15; eadem, *Kształtowanie się postaw macierzyńskich*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne” 1972, z. 17.

¹⁶ E. Włodarczyk, *O „rodzeniu się”...*, s. 102-104.

¹⁷ Np. M.M. Klaus i J.H. Kennell zwrócili uwagę na takie czynniki jak: opieka własnej matki i zaspokojenie potrzeb uczuciowych w rodzinie macierzystej, kulturowe wzorce opieki i wychowania, predyspozycje psychiczne (dziedziczne, wrodzone, nabyte), zdrowie fizyczne i psychiczne, dojrzałość emocjonalna, relacje społeczne, zwłaszcza z ojcem dziecka i członkami rodziny, przeszłość ginekologiczna, doświadczenia prokreacyjne, przebieg obecnej ciąży, postępowanie personelu medycznego – D. Kornas-Biela, *Kształtowanie się przywiązania matki i dziecka w prenatalnym okresie jego rozwoju*, (w:) A. Biela, Cz. Walesa (red.), *Problemy współczesnej psychologii*, Lublin 1992.

¹⁸ O różnych formach wsparcia formalnego i nieformalnego dostępnego matkom w ciąży oraz postulowanego dla nich – E. Włodarczyk, *Polka w sytuacji macierzyństwa. W trosce o osiągnięcie i spełnianie wartości macierzyństwa*, „Chowanna” 2008, nr 2(31).

dla niej i/lub dziecka. Te sytuacje kryzysu psychicznego stanowią trudne wyzwanie dla realizacji zadań macierzyńskich (na przykład ukształtowania się tożsamości matki i więzi z dzieckiem, zapewnienia mu bezpieczeństwa, podjęcia odpowiedzialności za niego). Wiele kobiet w sytuacji ryzyka zaburzeń zdrowia własnego lub dziecka wstrzymuje się przed personalizacją dziecka, z nawiązaniem bliższej relacji z nim aż do czasu wyjaśnienia diagnozy, przewidywanego poronienia, zaplanowanej aborcji eugenicznej lub do czasu urodzenia go. Zachowanie dystansu wobec dziecka jako rezultat mechanizmów obronnych ma służyć zmniejszeniu bólu związanego ze stratą dziecka¹⁹.

Istota prenatalnego macierzyństwa – funkcja opiekuńcza

Prenatalne macierzyństwo nie polega tylko na posiadaniu dziecka w swoim łonie, gdyż kobieta nie jest „workiem do noszenia dziecka”. Nie ogranicza się ono do wymiaru biologicznego, ale obejmuje szeroką gamę uczuć macierzyńskich, więź z dzieckiem, rozumienie jego potrzeb, różnorodne formy kontaktu z nim, podejmowanie zachowań na rzecz dziecka i służących jego dobru, pełnienie wobec dziecka roli matki, zrobienie dziecku miejsca nie tylko w swoim łonie, ale też w sercu, w umyśle i w życiu, czyli dobre przygotowanie się do porodu oraz spotkania z nim po urodzeniu. Być prenatalną matką to nie tylko mieć dziecko pod sercem, ale przede wszystkim spełniać rolę matki dziecka w prenatalnym okresie życia. W skład roli wchodzi zachowania opiekuńcze i wychowawcze. Te pierwsze w okresie prenatalnego rozwoju dziecka są zazwyczaj kontynuacją wcześniejszej troski kobiety o własne zdrowie prokreacyjne i polegają na zaspokajaniu fizycznych potrzeb dziecka. Obejmują one zmiany w sposobie odżywiania, higienie, stylu życia²⁰, aktywności fizycznej (na przykład rezygnacja ze sportu wyczynowego), zaangażowaniu w pracę zawodową, rezygnację z używek, unikanie szkodliwych czynników fizycznych i chemicznych, dłuższego kontaktu z komputerem i telefonem komórkowym, możliwości zarażenia się chorobami wirusowymi, bakteryjnymi, pasożytniczymi, przyjmowania leków bez wskazań lekarskich (na przykład przeciwbólowych, nasennych, moczopędnych, psychotropowych).

¹⁹ Np. D. Kornas-Biela, *Pedagogika prenatalna...*; eadem, *Psychologiczny kontekst podejmowania decyzji w sytuacji niepomysłnej diagnozy prenatalnej*, (w:) K.A. Kłosiński, A. Biela (red.), *Człowiek i jego decyzje*, Lublin 2009.

²⁰ Np. to, w jakim stopniu matka jest chętna do zmiany stylu życia, zależy od wielu zmiennych demograficznych, jej biografii i osobowości, jej stosunku do dziecka, relacji z jego ojcem, wsparcia społecznego. Niestosowanie się przez matki do wskazań zdrowotnych dotyczących okresu ciąży może być traktowane jako forma prenatalnej przemocy wobec dziecka – D. Kornas-Biela, *Pedagogika prenatalna...*, s. 43–65.

Bardzo istotne jest unikanie sytuacji stresowych i przeciążeń fizycznych oraz psychicznych.

Zachowania opiekuńcze mają charakter profilaktyki pierwszorzędowej dotyczącej zdrowia matki i dziecka oraz profilaktyki drugorzędowej, związanej z wczesnym wykrywaniem ewentualnych zaburzeń w przebiegu ciąży i rozwoju dziecka, a jeśli to konieczne – podjęcie działań w ramach profilaktyki trzeciorzędowej – leczenia matki lub poddanie dziecka terapii prenatalnej celem zmniejszenia konsekwencji już zaistniałych zaburzeń²¹. Zachowania zdrowotne matki ukierunkowane na dobro swoje i dziecka są wyrazem jej macierzyńskiej troski o nie²².

Istota prenatalnego macierzyństwa – funkcja wychowawcza

Rola macierzyńska, jako rodzaj roli rodzicielskiej, nie jest czymś niezmiennym. Każdy okres rozwojowy wymaga innych form oddziaływania rodziców na dziecko, stąd konkretne przejawy sprawowania roli macierzyńskiej wobec dziecka prenatalnego różnią się od tych podejmowanych po urodzeniu i są ogromnie kreatywną potencjalnością psychiki kobiecej. Funkcja wychowawcza prenatalnej roli macierzyńskiej obejmuje działania na rzecz kształtowania psychiki dziecka poprzez zaspokajanie jego potrzeb – bezpieczeństwa, akceptacji, miłości, przynależności, szacunku, kontaktu społecznego i wzbudzanie w nim tego, co najbardziej ludzkie – zdolności do więzi z drugim. Warunkiem podjęcia tej funkcji jest zidentyfikowanie przez matkę istnienia dziecka (poza faktem bycia w ciąży), uświadomienia sobie, że „tu jest ktoś” i ustosunkowanie się do niego jako podmiotu odbierającego bodźce, przetwarzającego je, uczącego się, czującego, zdolnego do kontaktu i dążącego do nawiązania go²³. Inaczej mówiąc, konieczne jest dokonanie rozróżnienia między ciążą a dzieckiem, nadanie dziecku statusu odrębnej od matki istoty z jej potrzebami i możliwościami rozwojowymi, spostrzeganie go w kategoriach cech opisujących, jakie jest, co potrafi i co chce, jakie ma intencje, nawiązanie z nim kontaktu, akceptację dziecka, obdarzanie pozytywnymi uczuciami, włączenie go w relacje z innymi. Są to jednocześnie cechy więzi emocjonalnej matki z dzieckiem²⁴. Ponadto wychowawcza funkcja prenatalnej roli macierzyńskiej przejawia w przyjęciu odpowiedzialności za proces wychowania dziecka,

²¹ D. Kornas-Biela, *Zdrowotne aspekty...*

²² Problemy związane z niepomyślną diagnozą prenatalną i eugeniczną aborcją zostały omówione między innymi w książce: D. Kornas-Biela, *Wielowymiarowy kontekst prenatalnej diagnozy stanu zdrowia dziecka*, Lublin (w druku).

²³ Pisałam o tym problemie bardzo obszernie w publikacji pt. *Pedagogika prenatalna...*

²⁴ E. Bielawska-Batorowicz, *Psychologiczne aspekty...*; D. Kornas-Biela, *Pedagogika prenatalna...*

rozwijaniu form komunikacji z nim, wzbogacaniu swoich wychowawczych kompetencji.

Diada 'matka - dziecko prenatalne' jest spotkaniem o charakterze interakcji społecznej między dwoma autonomicznymi podmiotami. Pozostawanie w tej diadzie ma charakter wychowawczy, gdyż każda z tych osób jest dla drugiej znacząca, a wszystko, co dzieje się między nimi (komunikacja na poziomie neurohormonalnym, psychicznym, społecznym, duchowym) służy rozwojowi lub go zaburza. Wychowawcze oddziaływanie jest naturalnym procesem przebiegającym samoistnie (matka wychowuje dziecko w łonie całej sobą), ale może być ono również podjęte intencjonalnie i obejmować zachowania będące wyrazem wzrastającej więzi z dzieckiem oraz pedagogicznej wiedzy rodziców (ich opiekuńczo-wychowawczej świadomości). Chodzi w nich o towarzyszenie dziecku w rozwoju, a nie o specjalne ćwiczenia z programem ściśle określonych bodźców emitowanych do dziecka, które mają rozbudzić w nim potencjalność geniusza („prenatalny uniwersytet”)²⁵.

Wychowanie prenatalne nie jest zajęciem wymagającym specjalnych kwalifikacji. Matki wszystkich kultur i epok spontanicznie korzystały z podobnych form komunikacji z dzieckiem. Do nich należą: trwanie w świadomości obecności dziecka, pozytywne myślenie o nim, fantazjowanie i wizualizacja na jego temat oraz przyszłych relacji z nim, rozmowy z nim, uspakajanie go, opowiadanie mu bajek i czytanie wierszy, pisanie pamiętnika ciążyowego, listów do niego, słuchanie z nim muzyki, śpiewanie mu piosenek, granie dla niego na instrumencie, kołysanie go oddechem i ruchem, tańczenie z nim, różne formy kontaktu dotykowego, zabawy z nim, obserwacja jego ruchów; twórczość artystyczna na jego rzecz, przygotowanie miejsca i rzeczy („wicie gniazda”), kontemplacja przyrody, piękna sztuki, tajemnic życia, medytacja, włączanie dziecka w formy kontaktu z Bogiem²⁶.

Komunikacja z dzieckiem prenatalnym stwarza unikalną okazję do spotkania ze sobą samym, wprowadza bowiem w świat doznań dziecka, ale też własnych wspomnień i tęsknot, inicjuje powrót do osobistej przeszłości, nadawanie sensu własnemu dzieciństwu i całemu życiu, które minęło (zmiana swego stosunku do doświadczonych w dzieciństwie konfliktów, deprywacji i zranień), usposabia do przepracowania stosunku do własnych rodziców i okazania im wdzięczności.

²⁵ Obecnie kobieta w ciąży, w porodzie, położu, karmiąca, a nawet dziecko prenatalne są traktowani instrumentalnie - jako adresat dóbr konsumpcyjnych. Prokreacja coraz więcej kosztuje. Na kobietach wymusza się posiadanie dziecka o najwyższej jakości i korzystanie z ofert zakupu dóbr lub uczestnictwa w zajęciach, które nadają macierzyństwu charakter profesjonalizmu (matka specjalistka). Upodmiotowieniu dziecka prenatalnego towarzyszy odpodmiotowienie kobiety w ciąży.

²⁶ D. Kornas-Biela, *Pedagogika prenatalna...*

BIBLIOGRAFIA

- Bartosz B., *Doświadczanie macierzyństwa. Analiza narracji autobiograficznych*, Wrocław 2002
- Bielawska-Batorowicz E., *Psychologiczne aspekty prokreacji*, Katowice 2006
- Bunio-Mroczek P., *Nastoletnie rodzicielstwo jako problem społeczny. Rezultaty badań łódzkich na tle Wielkiej Brytanii i USA*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Sociologica” 2010, nr 35
- Fijałkowski W., *Jestem od poczęcia. Pamiętnik dziecka w pierwszej fazie życia*, Częstochowa 2012
- Jaworowska A., *Doświadczenia wczesnodziecięce a sposób funkcjonowania w rolach rodzicielskich*, (w:) M. Ziemska (red.), *Společne konsekwence integracji i dezintegracji rodziny*, t. 1, Warszawa 1986
- Kornas-Biela D., *Docenić macierzyństwo*, (w:) M. Ryś, Z. Struzik (red.), *Miłość i życie. Matżeństwo i rodzina w budowaniu cywilizacji miłości*, Warszawa 2015
- Kornas-Biela D., *Ekologia łąca ekologią świata: o nowy paradygmat w ekologii*, (w:) J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski (red.), *Ekologia rodziny ludzkiej*, Olecko 2000
- Kornas-Biela D., *Kształtowanie się przywiązania matki i dziecka w prenatalnym okresie jego rozwoju*, (w:) A. Biela, Cz. Walesa (red.), *Problemy współczesnej psychologii*, Lublin 1992
- Kornas-Biela D., *Miłosierdzie w wychowaniu osób z niepełnosprawnością. Perspektywa pedagogiki chrześcijańskiej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2016, t. 8 (44), nr 3
- Kornas-Biela D., *Pedagogika. Nowy obszar nauk o wychowaniu*, Lublin 2009
- Kornas-Biela D., *Psychologiczny kontekst podejmowania decyzji w sytuacji niepomyślnej diagnozy prenatalnej*, (w:) K.A. Kłosiński, A. Biela (red.), *Człowiek i jego decyzje*, t. 2, Lublin 2009
- Kornas-Biela D., *Wokół początku życia ludzkiego*, Warszawa 2004
- Kornas-Biela D., *Zdrowotne aspekty życia rodzinnego w okresie prekonceptyjnym oraz w okresie prenatalnego rozwoju dziecka*, (w:) T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter, *Matżeństwo i rodzicielstwo a zdrowie*, Toruń 2012
- Kornas-Biela D., Draguła M., *Transmisja międzypokoleniowa poznawczego aspektu postaw wobec macierzyństwa matek oraz ich dorosłych córek*, (w:) T. Sakowicz K. Gąsior, (red.), *Wartości w rodzinie i społeczeństwie*, Kielce 2014
- Lesińska-Sawicka M., *Socjomedyczne korelaty późnego macierzyństwa: studium socjomedyczne*, Kraków 2008
- Makiełło G., *Geneza i rozwój postawy macierzyńskiej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne” 1970, z. 15
- Makiełło-Jarża G., *Kształtowanie się postaw macierzyńskich*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne” 1972, z. 17
- Opozda D., *Stan błogostawiony czy ciężar? – z psychopedagogicznej problematyki postaw wobec „wczesnego rodzicielstwa”. Uwagi wybrane*, (w:) E. Lichtenberg-Kokoszka, E. Janiuk, J. Dzierżanowski, *Cięża czy stan błogostawiony? Zagadnienie interdyscyplinarne*, Kraków 2011
- Sitarczyk M., *Transmisja międzypokoleniowa postaw rodzicielskich*, (w:) Z.B. Gaś (red.), *Psychologia wychowawcza stosowana. Wybrane zagadnienia*, Lublin 1995
- Wilkońska K. (red.), *Przekazy transgeneracyjne w rodzinie – uwarunkowania – stan badań*, Lublin 2016
- Włodarczyk E., *O „rodzeniu się” macierzyństwa*, (w:) J. Deręgowska, M. Majorczyk (red.), *Konteksty współczesnego macierzyństwa. Perspektywa młodych naukowców*, Poznań 2012
- Włodarczyk E., *Polka w sytuacji macierzyństwa. W trosce o osiągnięcie i spełnianie wartości macierzyństwa*, „Chowanna” 2008, nr 2(31)